

The Athens Review

Αθηναϊκή Επιθεώρηση του Βιβλίου *of books*

Δεκέμβριος 2009 έτος 1ο - τεύχος 2 - τιμή 5€

ΜΠΑΡΑΚ ΟΜΠΑΜΑ

Τι είπε, τι έκανε, τι πέτυχε, πού απέτυχε

από τον Φίλιππο Σαββίδη

«Ανοίξτε τα κρατικά αρχεία
στους ιστορικούς»

από τον James Edward Miller

Η «εξέγερση του Δεκέμβρη»
ένα χρόνο μετά

από τον Στάθη Ν. Καλύβα

Η δυναμική επανεμφάνιση
του Μένη Κουμανταρέα

από τον Βαγγέλη Χατζηβασιλείου

Υπήρχαν γκέι μπαρ
το 1609;

από τον Λύο Καλοβυρνά

γράφουν ακόμα:

ο Παναγιώτης Κ. Ιωακειμίδης για το μέλλον της Ευρώπης μετά τη «Λισαβόνα»
η Κωνσταντίνα Ζάνου για το ελληνικό Βιετνάμ: το Κυπριακό στη λογοτεχνία του Βασίλη
Γκουρογιάννη • ο Περικλής Δημητρολόπουλος για τον Ρομπέρτο Σαβιάνο και τη σχέση
μαφίας και πολιτικής • ο Λεωνίδας Χατζηπροδρομίδης για την κατάρρευση του υπαρκτού
σταλινισμού • η Κατερίνα Σχινά για τον Γιόζεφ Ροτ και το εμβατήριο της απώλειας
ο Άλκης Κούρκουλας για τα Ίμια και τις παιδικές ασθένειες του εθνικισμού
ο Βασίλης Λαμπρόπουλος ξαναθέτει το δίλημμα: συμφιλίωση ή επανάσταση;
ο Πέτρος Μαρτινίδης για τον Νταν Μπράουν και τις καταχρήσεις της συνταγής επιτυχίας του
ο Γιώργος Κόκκινος για την ιστορική μνήμη, τον πόλεμο της Αλγερίας και τον Πασκάλ
Μπρικνέρ • η Κατερίνα Οικονομάκου για τα διηγήματα της Ντέμπορα Άιζενμπεργκ
ο Σωτήρης Δημητρίου για αναγνώσματα που τον διαμόρφωσαν
ο Χάρης Βλαβιανός για τον Μπάρτον. Ακόμα, μεταφράζει ένα ποίημά του
και τρεις επιστολές του • ο Πέτρος Θ. Πιζάνιας ξαναοιεί τη συζήτηση
για τον Εμφύλιο • η Όλγα Σελλά για τον Κώστα Ταχτσής στα μπουγαδόνα
της τηλεοπτικής αισθητικής • ο Δημήτρης Παπανικολάου
για τη λογοτεχνία της Αντζελας Δημητρακάκη • Ποιήματα από τον
Δημήτρη Καλοκώρη και τον Παναγιώτη Ιωαννίδη

ISSN 1792-0914

9 771792 091002

Ριζοσπαστική δημοκρατία

Οι επαναστατικές απαρχές και οι βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος

Από τον Βασίλη Λαμπρόπουλο

Andreas Kalyvas, *Democracy and the Politics of the Extraordinary: Max Weber, Carl Schmitt, and Hannah Arendt*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 2008, σελ. 326

Η πολιτική φιλοσοφία δεν παρουσιάζει καμιά ιδιαίτερη ανάπτυξη στη νεότερη Ελλάδα. Παρ' όλο που ξεκινά δυναμικά με Διαφωτιστές όπως ο Ρήγας και ο Ανώνυμος της *Ελληνικής Νομαρχίας*, μετά τη δημιουργία του ελληνικού κράτους ο γενικός στοχασμός αντικαθίσταται με την πρακτική μέριμνα για συνταγματικά και διοικητικά θέματα. Φυσικά, ο πολιτικός προβληματισμός παραμένει εντονότατος αλλά δεν ασχολείται με τη θεωρητική διαύγηση θεμελιωδών ζητημάτων και αξιών. Για το λόγο αυτό διαθέτουμε ελάχιστες φιλοσοφικές αναλύσεις της ισότητας, της ελευθερίας ή του πολέμου. Όποιος ενδιαφέρεται για τέτοια ζητήματα γράφει μανιφέστα, δοκίμια, επιφυλλίδες ή ποιήματα, όχι πραγματείες. Οι κλασικοί της δυτικής πολιτικής σκέψης (από τον Μακιαβέλι και τον Χομπς ως τον Γκράμσι και την Άρεντ) μπορεί να διδάχτηκαν στα ελληνικά αλλά δεν συζητήθηκαν.

Αποτελεί ένα από τα πολλά παράδοξα της πνευματικής ιστορίας μας ότι ο καθημερινός και έντονος πολιτικός προβληματισμός δεν ασχολήθηκε φιλόδοξα με τα μείζονα φιλοσοφικά ζητήματα, προτιμώντας έναν άμεσο, παρεμβατικό και συχνά δημοσιογραφικό λόγο. Οι εξαιρέσεις είναι λίγες και αποτελούνται από στοχαστές που μεγάλωσαν στην Ελλάδα, όμως σταδιοδρόμησαν αλλού – οι Κ. Καστοριάδης και Ν. Πουλαντζάς στη Γαλλία, οι Ν. Μουζέλης και Κ. Δουζίνας στην Αγγλία, ο Π. Κονδύλης στη Γερμανία. Όταν θέλησαν να συμμετάσχουν σε διεθνείς συζητήσεις, οι συγγραφείς αυτοί προσχώρησαν συνειδητά και συστηματικά στην πολιτική φιλοσοφία.

Στην κατηγορία αυτών των στοχαστών

της διασποράς ανήκει και ο Αθηναίος Ανδρέας Καλύβας, που τελείωσε το Πολιτικό Τμήμα της Νομικής Αθηνών το 1990 και πήρε το διδακτορικό του από το Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κολούμπια της Αμερικής. Μετά από τρία χρόνια ως Επίκουρος Καθηγητής στο αντίστοιχο Τμήμα του Πανεπιστημίου του Μίσιγκαν, προσελήφθη από εκείνο του Νιου Σκουλ στη Νέα Υόρκη. Η ριζικά αναθεωρημένη διατριβή του κυκλοφόρησε πέρσι με τίτλο *Democracy and the Politics of the Extraordinary: Max Weber, Carl Schmitt, and Hannah Arendt* (Cambridge University Press, 2008). Πρόκειται για ένα σημαντικό έργο φιλοσοφίας αλλά και ιστορίας της σύγχρονης πολιτικής θεωρίας.

Εδώ και λίγες δεκαετίες ο προοδευτικός πολιτικός στοχασμός ασχολείται σε μεγάλο βαθμό με θέματα σύγκλισης και συναίνεσης στον σημερινό πολυπολιτισμικό κόσμο. Ερευνά τρόπους και κανόνες με τους οποίους οι άνθρωποι θα μπορέσουν να συνυπάρξουν και να συνεργαστούν στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Δίνει έτσι προτεραιότητα σε θέματα διαλόγου, αμοιβαιότητας, ισοτιμίας και σεβασμού.

Υπάρχει όμως και μια άλλη προοδευτική στάση, μικρότερη αλλά εξίσου γνωστή, η οποία εξακολουθεί να ενδιαφέρει, αντί για συμφιλίωση, για επανάσταση. Γνωστότεροι εκπρόσωποι της είναι ο Γάλλος Αλέν Μπαντιού, ο Σλοβένος Σλαβόι Ζίζεκ, ο Ιταλός Αντόνιο Νέγκρι και η Αμερικανίδα Τζούντιθ Μπάτλερ. Εδώ το ζητούμενο είναι η άμεση δημοκρατία – όχι η φιλελεύθερη των ανά τετραετία εκλογών αλλά η ριζοσπαστική δημοκρατία της διαρκούς συμμετοχής των πολιτών, η οποία θα μπορούσε να αποκληθεί «λαϊκή κυριαρχία» αν ο όρος δεν είχε γίνει αντικείμενο τόσης εκμετάλλευσης.

Σε αυτή τη φιλοσοφική τάση ανήκει ο Καλύβας. Στο επίκεντρο και του δικού του προβληματισμού βρίσκεται η δυνατότητα της επανάστασης, όμως με μια καιρία διαφορά: το ζήτημα δεν είναι ουτοπικό αλλά τελείως πρακτικό. Δεν είναι πώς να την κάνουμε και να ξεμπερδεύ-

ουμε μια και καλή, αλλά πώς θα την κάνουμε ώστε να θεμελιώσουμε μια δημοκρατία μόνιμου επαναστατικού χαρακτήρα. Ο Καλύβας εστιάζεται στο πρωταρχικό ερώτημα, εκείνο της θεμελίωσης.

Η επανάσταση συνιστά ένα εξαίφνης, μια απρόσμενη μεταβολή. Δεν πρόκειται για μετάβαση από μια φάση σε άλλη ούτε για μεταμόρφωση μιας κατάστασης. Συνιστά ένα απολύτως ανεπανάληπτο, μοναδικό γεγονός, ένα φαινόμενο εξαίρετο. Ο στοχασμός περί ριζικής μεταβολής διερευνά το εξαίρετο όχι τόσο ως ρήξη, ως ανατροπή, όσο ως απαρχή και θεμελίωση. Η Αμερικανική, η Γαλλική, η Χαβαϊκή, η Ελληνική, η Ρωσική, η Ουγγρική και η Αλγερινή Επανάσταση, την ίδια στιγμή που ανέτρεψαν την εσωτερική ή εξωτερική τυραννία κλήθηκαν να θεσμοθετήσουν, να θεμελιώσουν δηλαδή νομικά και δημόσια την ελευθερία και ισότητα που κήρυξαν ώστε αυτές να είναι βιώσιμες και προσιτές στους πάντες.

Ο Καλύβας επισημαίνει αυτή την αναγκαιότητα της θεσμοθέτησης με την ψυχραίμη γλώσσα του πολιτικού στοχαστή, απορρίπτοντας τον επαναστατικό ρομαντισμό των τελευταίων δύο αιώνων, την προσδοκία δηλαδή πως η επανάσταση από μόνη της θα αλλάξει τον κόσμο. Αντίθετα, τονίζει πως μια λαϊκή εξέγερση φέρνει στην επιφάνεια το περίφημο πολιτικό παράδοξο: όταν μια κοινωνία επιχειρεί να συγκροτηθεί ως πολιτεία χωρίς να επικαλείται ετερόνομα (θρησκευτικά, ιεραρχικά, ταξικά κ.ά.) κριτήρια και με βάση μόνο την αυτονομία βούλησή της, πώς θα νομομοποιηθεί; Αν δεν αντλήσει κύρος από υπέρτατες δυνάμεις, τότε πού θα το βρει; Ποιες αρχές γενικής αποδοχής θα επικαλεσθεί η αυτονομία αφού όλες οι αρχές της είναι εγγενείς;

Το παράδοξο αυτό απασχόλησε ιδιαίτερα την πολιτική φιλοσοφία του εικοστού αιώνα, όπου το θέμα της επαναστατικής νομιμότητας τέθηκε συχνά με βίαιο τρόπο. Ο Καλύβας μελετά με υποδειγματική προσοχή αλλά και συναρπαστική πρωτοτυπία τις σχετικές απόψεις τριών

πολύ διαφορετικών Γερμανών συγγραφέων που προβληματίστηκαν πάνω στο ευρωπαϊκό δράμα της εξουσίας: του κοινωνιολόγου Μαξ Βέμπερ, του νομικού Καρλ Σμιτ και της φιλοσόφου Χάνα Άρεντ. Και οι τρεις σηματοδοτήθηκαν από το χαμένο στοίχημα της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, όπου η επανάσταση υπέστη αλλεπάλληλες ήττες με αποτέλεσμα την ολέθρια επικράτηση των Ναζί.

Εκ πρώτης όψεως, αν η επιλογή της Άρεντ είναι εύλογη, του Βέμπερ ξενίζει και του Σμιτ ίσως σκανδαλίζει. Όμως το καιρίο ερώτημα για τον Καλύβα δεν είναι η δημοκρατία καθεαυτή, αλλά κάτι πιο βασικό: το εξαίφνης της εξέγερσης και η αυτοθέσμιση των εξεγερμένων. Πρόκειται δηλαδή για το ριζικό πρόταγμα της αυτοκυβέρνησης – όχι για τη μορφή της δημοκρατίας αλλά για τη θεμελίωσή της, την ίδια τη δυνατότητά της. Οι τρεις στοχαστές διερεύνησαν με πολύ διαφορετικούς τρόπους τη στιγμή που μια κοινωνία συγκροτείται αφ' εαυτής και παρουσιάζεται στη σκηνή της ιστορίας διεκδικώντας λαϊκή κυριαρχία, μια στιγμή όπου όλα παίζονται, καθώς τίθενται όχι απλώς νέα αιτήματα αλλά διαφορετικά κριτήρια για όλα τα αιτήματα.

Εδώ η έμφαση στην επαναστατική μοναδικότητα δεν είναι ουτοπική ή νοσταλγική, ρομαντική ή μεσσιανική. Σκοπός είναι να συλλάβουμε τη σπάνια εκείνη στιγμή σε όλη την ιδιαιτερότητά της ώστε το καινούργιο καθεστώς που αναπόφευκτα θα ακολουθήσει να μη βαλτώσει στην αυταρέσκεια, τη νομιμοφροσύνη και τη γραφειοκρατία, αλλά να συνεχίσει να εμπνέεται από το επαναστατικό πρόταγμα που το κυοφόρησε. Με αυτόν τον τρόπο οι πολίτες θα συνεχίσουν να εξασκούν την αυτονομία τους σε ένα καθεστώς ρητής αυτοθέσμισης αντί την επαύριο της εξέγερσης να εκχωρήσουν τη διακυβέρνηση σε εκπροσώπους ή φερέφωνά τους.

Ο Καλύβας πηγαίνει πέρα από την πολιτική των κοινωνικών ελίτ, είτε είναι εκείνες των κομματικών εκπροσώπων είτε εκείνες της Ιακωβίνικης επαναστατι-

κής πρωτοπορίας. Τον ενδιαφέρει το συλλογικό και συμμετοχικό, όχι η αναμορφωτική ή ριζοσπαστική μειοψηφία. Επίσης τον ενδιαφέρει το εξαίφνης και τα θεμέλια που δημιουργεί, όχι οι έκτακτες συνθήκες και η εξαίρεση που τυχόν επικαλούνται. Επικεντρώνεται λοιπόν στο συλλογικό πολιτικό εξαίφνης, το οποίο εκρήγνυται πριν την αυτοθέσμιση και το οποίο, αν συνεχίσει να λειτουργεί στο κέντρο και την περιφέρεια, στη βάση και την επιφάνειά της, θα την εμποδίσει να γίνει μια ακόμη νομοθεσία και τελικά ετερονομία. Το τελειώς εξαίρετο φαινόμενο της συλλογικής εξέγερσης πρέπει να επιβιώσει ως απροσδόκητο, απροσδιόριστο στοιχείο μιας συμμετοχικής δημοκρατίας. Σύμφωνα με την αγωνιστική αυτή άποψη περί πολιτικής, η λαϊκή βούληση δεν σταματά ποτέ να διεκδικεί το δικαίωμα της αυτοθέσμισης.

Ο Καλύβας επιστρέφει στις θεμελιώδεις έννοιες της συντακτικής/constituting και συντεταγμένης/constituted εξουσίας με σκοπό να επαναθέσει το αίτημα μιας κοινωνικής ρήξης που θα συνιστά δημοκρατική αυτοθέσμιση. Ανοίγει το δρόμο για μια επαναστατικοποίηση της παράδοσης του συνταγματικού δικαίου, προτείνοντας να στοχαστούμε τη δημοκρατία τη στιγμή ακριβώς που θεσμίζεται. Τι θα συνιστούσε μια δημοκρατική επανάσταση;

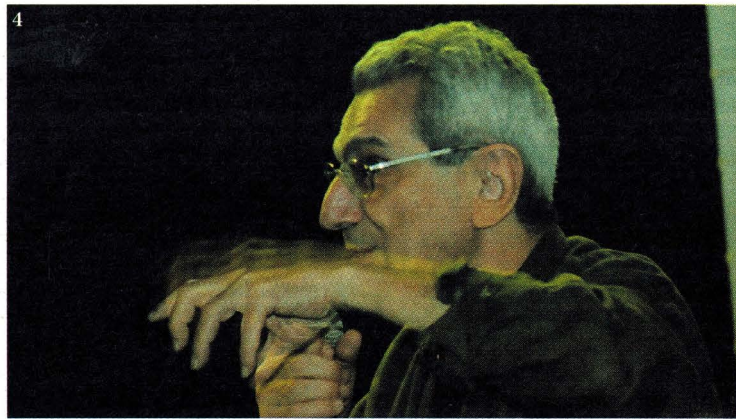
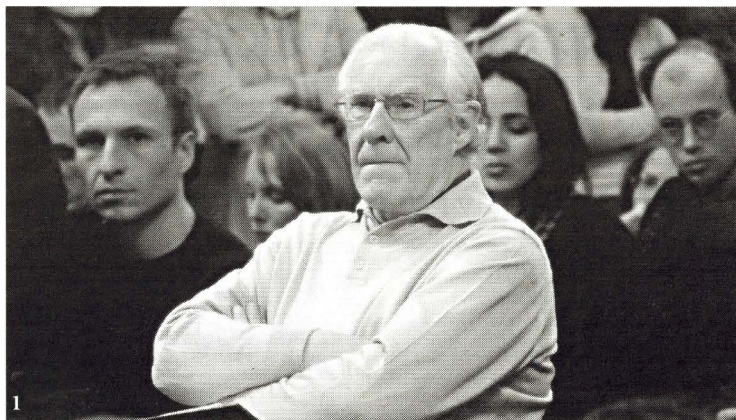
Ταυτόχρονα ο Καλύβας έχει πλήρη συνείδηση του προβλήματος των ορίων. Μια αυτόνομη πολιτεία μπορεί να αποφασίσει ό,τι θέλει, διότι αποφασίζει μόνη της και δεν δέχεται οιοσδήποτε εξωτερικούς περιορισμούς. Δεν μπορεί όμως να κάνει ό,τι θέλει διότι μπορεί να βλάψει τον εαυτό της, αρχίζοντας π.χ. μια μοιραία Σικελική Εκστρατεία. Οφείλει λοιπόν να σεβαστεί κάποια όρια, τα οποία όμως μόνο αυτή θα έχει θέσει. Επομένως η αυτόνομη κοινωνία πρέπει και να αυτοκυβερνάται και να αυτοελέγχεται. Γι' αυτό ο Καλύβας, όπως παλαιότερα και ο Κορνήλιος Καστοριάδης, θεωρεί τη δημοκρατία τραγικό καθεστώς – όχι με τη γενική έννοια του τραγικού αλλά με την ειδική έννοια της τραγωδίας.

Ως γνωστόν, ένα βασικό θέμα της τραγωδίας του Σοφοκλή, του Σαίξπηρ, του Κορνέιγ, του Σίλλερ και του Ο'Νιλ είναι η παραβίαση των ορίων, η μη τήρηση του μέτρου η οποία ονομάζεται *ύβρις*. Η *ύβρις* είναι μείζον πολιτικό ζήτημα, καθώς αφορά την αυτοσυγκράτηση που πρέπει να δείξει η δημοκρατία ώστε να μη στραφεί κατά του εαυτού της. Η τραγωδία λοιπόν της αυτονομίας είναι πως μόνο με τη δική της αυτοφύση σωφροσύνη και σοφία μπορεί να αποφύγει την *ύβρι* και τις καταστροφικές της συνέπειες.

Δεν είναι καθόλου τυχαίο πως η νεότερη τραγωδία κατά μέγα μέρος συνιστά τραγωδία καθεστώτων, καθώς ασχολείται με πολιτικά και ηθικά διλήμματα της επανάστασης και παρόμοιων καθεστωτικών μεταβολών. Θα μπορούσε κανείς να ξεκινήσει από το μπαρόκ ή το νεοκλασικό θέατρο, αλλά αρκεί να ανατρέξουμε σε πιο πρόσφατα έργα όπως ο *Έγκμοντ* του Γκαίτε, ο *Μαρίνο Φαλιέρο* του Μπάιρον, ο *Θάνατος του Νταντόν* του Μπύχνερ, ο *Λορεντσάτσιο* του Μυσέ, *Η μάζα και το άτομο* του Τόλερ, *Οι Μαύροι Ιακωβίνοι* του Τζέιμς, ο *Καποδίστριας* του Καζαντζάκη, ο *Γαλιλαίος* του Μπρεχτ, το *Μαρά/Σαντ* του Βάις, *Το Μπαλκόνι* του Ζενέ και *Η Ακτή της Ουτοπίας* του Στόπαρντ. Σε όλα αυτά τα έργα η αυτονομία έρχεται αντιμέτωπη με τα όριά της, καθώς, στο όνομα της ανεξαρτησίας και της δικαιοσύνης, διαπράττει *ύβρι* και αυτοαναιρείται. Η νεότερη τραγωδία, λοιπόν, αποτελεί έναν πολλαπλά ενδιαφέροντα χώρο όπου η λογοτεχνική ανάλυση και η πολιτική θεωρία μπορούν να αναπτύξουν πλούσιο διάλογο.

Η τραγωδία της αυτονομίας είναι πως η πολιτική αυτοσυγκρότηση, για να επιβιώσει, οφείλει να εμπεριέχει και την ελευθερία της και την αναγκαϊότητά της, δηλαδή και την κατάργηση της ετερονομίας και τη θέσπιση εγγενών νόμων. Αυτή την αντίφαση δεν γίνεται να την υπερβούμε. Καμιά διαλεκτική δεν μπορεί να συμφιλιώσει τις αντίπαλες ικανότητες της αυτονομίας για αυτοδημιουργία και αυτοκαταστροφή. Μόνο μια εγρήγορη αριστοτελική φρόνηση μπορεί να προφυλάξει την αυτονομία από την αλαζονεία.

Το ιδιαίτερα αξιόλογο βιβλίο του Καλύβα μπορεί να διαβαστεί ως μια θεωρητική διαύγηση της ριζοσπαστικής δημοκρατίας, η οποία διαλέγεται με μείζονα ρεύματα πολιτικής θεωρίας του εικοστού αιώνα. Μπορεί επίσης να διαβαστεί πολύ συγκεκριμένα για να φωτίσει πρόσφατα φαινόμενα της ελληνικής πολιτικής – τη Δεκεμβριανή εξέγερση, τη χρεοκοπία της κυβέρνησης Καραμανλή, τις αγκυλώσεις των αριστερών κομμάτων, τις διεκδικήσεις του κοινωνικού περιθωρίου, τη συγκρότηση της διαδήλωσης ή της απεργίας. Πρόκειται για ένα βιβλίο για έκτακτους καιρούς και για τις συσπειρώσεις που τέτοιοι καιροί μπορούν να πυροδοτήσουν. Εκτός από αυτό, ο Ανδρέας Καλύβας έχει συγγράψει ένα άλλο βιβλίο, έχει δημοσιεύσει δεκάδες άρθρων στα εγκυρότερα επιστημονικά περιοδικά, έχει μιλήσει σε πολλά ξένα πανεπιστήμια και έχει τιμηθεί με διάφορες διακρίσεις. Στην πατρίδα του, όπου η πολιτική φιλοσοφία δεν παρουσιάζει καμιά ιδιαίτερη ανάπτυξη, το έργο του παραμένει άγνωστο. ▲

1. Αλέν Μπαντιού, 2. Σλαβόι Ζίζεκ, 3. Τζούντι Μπάτλερ, 4. Τόνι Νέγκρι: οι τέσσερις γνωστότεροι εκπρόσωποι της φιλοσοφικής στάσης που εξακολουθεί να ενδιαφέρεται, αντί για συμφιλίωση, για την επανάσταση.